

Tončka Stanonik
Ljubljana

DOBRO OPRAVLJEN JEZIKOVNI PREGLED, ZANESLJIV KORAK DO KAKOVOSTNEGA IZDELKA¹

Lektorjevo delo ostaja kljub najsodobnejšim pripomočkom nujno potrebno in težavno. Izpostavljeno je nenehnemu prepihu, ki ga ustvarjajo jezikovna politika, jezikoslovna stroka, tehnološko spreminjanje družbe (hiperprodukcija besedil, pomanjkanje občutka za natančnost), spremembe, ki jih preučuje sociolingvistika (vpliv tujih jezikov in govorcev, nove oblike komuniciranja) ipd. Lektoriranje kot korak v nastajanju knjige, še posebej mladinske, znajo ceniti vse odgovorne založbe (s svojimi uredniki, pisci in prevajalci), ki jim je kakovostna knjiga na prvem mestu.

The work of a language editor remains hard and indispensable despite all the modern technical tools. It is exposed to permanent changes, generated by language policy, linguistics, technological changes in the society (hyperproduction of texts, lack of feeling for precision), changes, studied by sociolinguistics (impact of foreign languages and speakers, new forms of communication), etc. Language editing as a stage in the process of book publication, especially children's book publication, is or should be appreciated by every serious publishing house (with its editors, writers and translators), aiming primarily at production of a quality book.

Za začetek tale anekdota: Hotela sem postati učiteljica in sem se z deklicami »igrala za šolo«, še preden sem znala brati in pisati. Vedno sem dobila enako nalogo: »Povej en prosti stavek.« In vedela sem, kaj moram odgovoriti: »Mama kuha jajčka.« Slišalo se je tako imenitno. Tako sem se s »slovnico« seznanila, še preden sem začela hoditi v šolo. In to veselje me ni nikoli zapustilo. Nasprotno, razvilo se je v to, da sem si za študij izbrala slovenski jezik in da sem še pred koncem študija postala najprej honorarna korektorica, potem tudi lektorica mladinskih knjig pri Mladinski knjigi, da sem v tem opravilu našla prvo zaposlitev pri časopisu *Delo*, kasneje tudi kot redaktorica, svojo poklicno pot pa sem končala v uredništvu enciklopedijskih in leksikonskih del pri založbi Mladinska knjiga ter se za vse čase zavezala knjigi, nazadnje tudi s samostojnim pisanjem. To sem povedala zato,

¹ Nekoliko skrajšano besedilo je bilo prebrano na posvetovanju Pisana beseda ostane v okviru Strokovnih sred v Knjižnici Otona Župančiča v Ljubljani 10. 2. 2016.

ker lahko lektoriranje, enega od korakov pri pripravi rokopisa za tisk, predstavim samo iz te perspektive.

V kolofonu knjig je včasih ob vseh sodelavcih naveden tudi *lektor*, včasih namesto tega piše *jezikovni pregled opravil* ali *jezikovno pregledal*, kdaj pa tudi *jezikovno uredil*. Slovenski pravopis (SP) razlaga besedo lektor z več pomeni, najprej v pomenu predavatelj, šele na drugem mestu je *jezikovni pregledovalec*, npr. lektor pri založbi, tretji pomen pa je *izobraženi bralec*; v latinščini res pomeni prav to: bralec. *Lektorirati* je po SP (kritično) jezikovno pregledovati kaj, *lektura* pa (kritični) jezikovni pregled.

In zdaj se vprašam, ali si povprečni govorec zna razložiti pomen te besede. Največkrat ne, a ni to prav nič presenetljivo. Lektorsko društvo Slovenije (LdS) si na primer vse od ustanovitve pred dvajsetimi leti prizadeva za vpis svojega dela (lektoriranja) v register standardne klasifikacije dejavnosti. Za ureditev svojega položaja, ki naj bi bilo kronano z možnostjo podeljevanja lektorske licence, se je povezovalo med drugim tudi s Kulturniško zbornico, načrtovano Prevajalsko-lektorsko zbornico, vse bolj pa sodeluje tudi z znanstveno-izobraževalnimi ustanovami (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani). Vendar težava v razumevanju lektorskega dela ostaja še naprej – lektoriranje je še vedno uvrščeno med druga pisarniška opravila, poleg fotokopiranja na primer! In s to vsebino je vpisano tudi v evropski poslovni telefonski imenik. V praksi se to kaže tako, da se na lektorje kot samostojne podjetnike občasno obračajo naročniki in sprašujejo o fotokopiranju, vezanju ipd. Vsaj v strokovnem svetu pa vprašanje lektoriranja kot strokovno zelo zahtevnega opravila ne bi smelo biti več vprašanje, saj je bil po bolonjski reformi visokega šolstva končno tudi na slovenističnem oddelku FF UL uveden študijski modul lektoriranje. In prav lektorji iz tega društva so bili povabljeni, da kot mentorji sodelujejo pri delu s študenti.

Kdo torej lahko postane lektor

Največkrat so to diplomanti jezikoslovci, navadno slovenisti, ki jih jezik še posebej zanima. Pri svojem delu, torej pregledovanju besedil, izhajajo iz pravopisnih standardov, norme, in ustaljene rabe slovenskega jezika, kakor je zapisana v strokovno priznanih jezikovnih priročnikih (*Slovenski pravopis*, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovenska slovnica*, spletni portal Fran ipd.), se opirajo na svojo lektorsko prakso in s tem pridobljene izkušnje, lahko se posvetujejo s strokovnjaki, kadar se spopadajo s posebno zapletenimi vprašanji. Zanima jih obnašanje jezika v različnih položajih, v zvrstno različnih besedilih, zanimajo jih jezikovne rešitve v prevedenih delih, pozorni so na zapletene stavčne strukture. Ko lektor dobi besedilo, ga mora najprej posvojiti, mora se v njem na svoj način udomačiti, mora besedilo razumeti. Ni vseeno, ali ima pred seboj rokopis knjige, ki bo namenjena mladim, morda najmlajšim bralcem, ali je dobil v pregled splošnoizobraževalni priročnik ali pa doktorsko disertacijo, čeprav je lahko v njih predstavljena podobna tema. Če mu bo zaupan zbornik, leksikon, enciklopedija, bo moral izdelati sistem, ki bo delo več avtorjev jezikovno formalno poenotil, ne da bi pri tem preveč posegel v jezikovno identiteto avtorjev. Njegovo delo se bo prepletalo z redaktorskimi opravili.

Idealno je, če smo izurjeni za lektoriranje posameznih strokovnih področij in poznamo kakovostna dela teh strok, ki so nam lahko za zgled. Dobro je, če vemo kaj tudi o zgodovini jezika, o razvoju pravopisnega standarda, o uzakonjenju jezikovnih pojavov, o usmeritvah slovenskega pravopisa. Popravke moramo namreč vedno znati tudi utemeljiti.

Ne lektoriramo samo dobro napisanih leposlovnih del, najboljših prevodov, ampak pogosto tudi stvarno literaturo, poljudne in strokovne priročnike z veliko stvarnih podatkov. Zato moramo skrbno spremljati tudi posamezne stroke in se opremiti z ustrežno literaturo oziroma se poučiti, kje bomo najhitreje našli koristne podatke. Dogaja se, da se tudi dobri pisci včasih premalo potrudijo, da bi oddali urejen rokopis, ali pa to delo preprosto zaupajo založbi. Ne ukvarjajo se s postavljanjem teh »banalnih ločil«, posebno z vejicami, pravilne predloge (*z/s*, *na/v*, *iz/z*, *o/v*, *za/po*), velike ali male začetnice ipd. pa bodo tako ali tako uredili drugi. Pozabili so, da slovenski jezik loči *med nedoločnikom in namenilnikom*, in mirno napišejo, da »se je prišel zahvaliti«, ne preverjajo stvarnih podatkov. Zato potem v knjigi beremo, da je Levstik napisal *Potovanje od Litije do Čateža* namesto *Popotovanje iz Litije do Čateža* ali da je *Lepega janičarja* napisal Fran Detela in ne Rado Murnik ipd. Ker je lektor včasih edini, ki res natančno prebere vse besedilo, prav vse vrstice, bo prestregel največ morebitnih spodrslijav. Če je takih napak preveč, pa je treba opozoriti urednika oziroma avtorja, naj besedilo še enkrat natančno pregleda. Zato zahteva lektoriranje nenehno izobraževanje, hitro odzivanje, posvetovanje, poznavanje strokovne literature. Lektorju preprosto ne sme biti odveč noben korak, da si odgovori na vprašanje, ki se mu porodi pri kritičnem pregledovanju besedila in nanj nima zadovoljivega odgovora – pa naj gre za pregled leposlovnega dela, strokovnega zbornika, doktorske disertacije, diplomске naloge, učbenika, delovnega zvezka, slikanice, kratkega oglasnega sporočila ali navodila za uporabo gospodinjskega pripomočka, kmetijskega orodja, vabila na predavanje ipd. Rezultat tega dela je dobro urejeno in za nadaljnjo obdelavo pripravljeno besedilo.

In kaj je urejeno besedilo

Recimo, da dobimo v pregled besedilo, ki je že v osnovi dobro napisano, formalno urejeno, opremljeno z vsem spremljajočim gradivom. Za njegovo kakovost jamči tudi avtorjevo ime. Ali je v takem primeru lektor sploh potreben? Če bi izpustili njegov pregled, bi prihranili vsaj dvoje, čas in denar. Pa bi ga res? Z nekaj primeri in opozorili bom pozneje poskušala pokazati, da je lektoriranje vedno potrebno. Tega, da je prišel v založbo dobro pripravljen rokopis, pa se lahko samo veselimo, in to vsi – ob profesionalnem branju bo tudi lektor užival in bo besedilu dodal samo še nekaj lošča, kot se je ob nekem podobnem srečanju izrazila kolegica Aleksandra Kocmut.

Na lekturo se naslanja tudi korektura. Preden gre besedilo v tisk, je treba opraviti tudi to. Opravita jo avtor besedila in za to vrsto branja izurjen korektor, potem se korekture zberejo, uskladijo, vnesejo. Na tej stopnji je vneseno prav vse besedilo, tudi tisti dodatki, ki pred tem morda še niso bili pregledani, npr. spremna beseda, ki je bila dodana pozneje, besedilo za zavihke, kolofon, kazalo, CIP. S tem

se izognemo, da bi kljub lektorskemu pregledu v besedilu ostale napake. Prav ti dodatki h knjigi pogosto odsevajo njeno celotno urejenost.

Moja lektorska izkušnja

Zdi se, da je zelo preprosto priti do kakovostnega končnega izdelka, posebno če delo poteka usklajeno v trikotniku avtor-urednik-lektor. Praksa pa kaže, da se na policah kljub temu pojavlja vedno več slabo pripravljenih izdelkov.

Je to zato, ker je preveč slabih piscev, ker enostavnost izdajanja knjig to omogoča vsakomur, kdor se to nameni narediti? Zakaj smo govorci slovenskega jezika tudi vedno slabši pisci, je mantra, ki se ji bom tu odrekla. Sicer pa je od nekdaj tako: tudi v sedemdesetih, osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je govorilo, celo svarilo, že kar klicalo na pomoč, ker da »slovenščini že bije smrtna ura«, kot se je izrazil Bojan Štih v Prešernovem koledarju za leto 1979 (povzeto v knjigi *Naš jezik* Janeza Gradišnika, 1986, str. 9). Nad jezikovno podobo pišočih je tedaj mdr. bdelo Jezikovno razsodišče, ki je spremljalo rabo slovenščine v javnem življenju, obravnavalo hujše kršitve jezikovne norme na vseh področjih sporazumevanja in izražanja. Imelo je velik ugled, spoštovale in bale so se ga tako znanstvene kot kulturne ustanove. Vsem, ki so strokovno skrbeli za podobo slovenskega jezika v javnosti, je bilo v veliko pomoč. Lektor je bil precej iskan poklic. Ko sem pred kratkim pregledovala neki seznam slavistov iz leta 1980, me je presenetilo, koliko delovnih organizacij je zaposlovalo lektorje (politični organi in institucije, zdravstvene ustanove, banke, tehnični inštituti). Sprašujem se, katera od teh ustanov oziroma delovnih organizacij, če še obstaja, danes še ima lektorja. Kakšen seznam bi dobili?

Strokovno izurjene lektorje so že tedaj imele založbe, a teh je bilo veliko manj, kot jih je danes. Od prejema rokopisa do izida knjige (v mislih imam običajno knjigo, ne zahtevnega leksikona) je trajalo približno eno leto. Uredniki niso bili menedžerji, ni se jim bilo treba ukvarjati s tem, ali se bo knjiga dobro prodajala ali ne, zato so se lažje posvečali rokopisu, ga ocenili tudi jezikovno in zanj poiskali najustreznejšega lektorja. Če je bilo lektoriranje prvič slabo opravljeno, je bilo treba rokopis še dodatno pregledati ali celo preložiti izid knjige oziroma se ji odpovedati. Ob dobrih rokopisih pa smo se po korakih urili lektorji vajenci, navadno najprej kot korektorji, ko smo prebirali dolge stolpce krtačnih odtisov, jih primerjali z rokopisi, lektoriranimi seveda, in to navadno z rdečim svinčnikom, in se čudili, česa vsega še ne vemo, ne znamo. Korektorsko sem prebrala na desetine knjig, preden mi je bila zaupana tudi prva lektura, to pa je potem urednik skrbno pregledal in ugotovil, da se bom morala še veliko naučiti. A vse to počasno vzpenjanje pri usposabljanju za poklic lektorja ni bilo zaman, kajti pri tem sem se naučila veliko tudi o tem, kako nastaja knjiga od rokopisa do oddaje v tisk; tudi o njeni grafični podobi, o naslovih, odstavkih, kako se v besedilo umeščajo ilustracije, o razmikih in umikih, o pravilih delitve in podobnem. Pa o tem, kako je treba besedilo krajšati ali daljšati, da bi zadostili oblikovalskim zahtevam, ne da bi pri tem preveč posegali v avtorjevo delo. Če je urednik vzgojil dobrega lektorja, mu je bil ta lahko nato v veliko pomoč.

Prepričana sem, da znajo lektoriranje kot korak v nastajanju knjige ceniti tudi danes vse odgovorne založbe, s svojimi uredniki, pisci in prevajalci, take, ki je

zanje kakovostna knjiga na prvem mestu. Po drugi strani pa nam sodobne oblike izdajanja knjig, kot je namizno založništvo oziroma digitalna priprava knjig, omogočajo, da lahko knjigo izda skoraj vsakdo. Imamo nepregledno množico založb, samozaložb, ustanovljenih za enkratno potrebo, kratkotrajno uporabo, v katerih se vsi koraki združujejo v eni, morda dveh osebah: pisec je hkrati tudi urednik, lektor, oblikovalec ... včasih celo tudi ilustrator. Druga past je, da je pripravi knjige odmerjeno vedno manj časa in denarja. Oboje lektorji navadno prepoznamo v navodilu založnika: *Samo preleti, samo en uč vrzi, ta hip mora v tiskarno ...* Priznam, da sem se kot avtorica pri iskanju založnika tudi sama že znašla v položaju, ki mi je povzročal veliko skrbi. Založnik je v takem odnosu naročniku pripravljen izdati knjigo bolj zaradi usluge in ne kot resen projekt, seveda če bo za vse poskrbel sam oziroma se pričakuje, da je to že naredil. Ni časa, da bi s kompetentno osebo npr. premišljeval o najboljši izbiri naslova, nikogar ne bo, ki bi avtorja opozoril, da je besedilo pametno še dodatno izčistiti, strniti, se posvetiti posameznim poglavjem, nihče se ne bo ukvarjal s tem, ali je predgovor potreben ali ne, ali dodati opombe ali ne, pa še ilustracije bi rad imel, ampak založniki imajo čas samo ta trenutek, potem ne več. Odloči se: vrabec v roki ali golob na strehi, lektoriranje ne pride v poštev, saj je naročnik sam lektor in je to že uredil. Dobro, avtor se lahko teh pasti zaveda in zaradi samokritičnosti poskuša najti drugo pot za preverjanje svojega rokopisa, a kaj, če se jih ne? Za založnika pa je pogosto odločilen finančni donos nove knjige. Lovljenje enkratne priložnosti, poseben dogodek, ki bo finančno pokrtil izid knjige, požene voz, ne da bi se rokopis prej dal v recenzijo, se popravljal, urejal.

Včasih je usodna tudi avtorjeva samozadostnost. Zmotno je mišljenje, da dober pisec ne potrebuje jezikovnega pregleda. Ne samo da ga potrebuje, tudi zasluži si, da se njegova pisateljska ustvarjalnost opredmeti v vsem sijaju kakovostnega izdelka. Da se doda še češnjica na njegovo mojstrovino ali nekaj leska, če se izarim v prisposodobah.

Če primerjam svojo izkušnjo lektoriranja iz sedemdesetih, osemdesetih let prejšnjega stoletja s sedanjim občasnim lektoriranjem, bi težko rekla, da je moje delo zdaj lažje, in to kljub temu da se v taki ali drugačni obliki že več kot štirideset let zavzemam (kot lektorica, urednica, pisateljica) za pravi slovenski jezik. Morda se zdi to nerazumljivo, saj se lahko lektorji veliko bolj kot nekoč izobražujemo za razumevanje posameznih jezikovnih pojavov, skrbno spremljamo strokovno literaturo, na voljo imamo jezikovne korpuse, ki zajemajo besedno gradivo z mnogih področij in različnih vidikov, stvarne podatke lahko preverjamo na spletnih naslovih, vzpostavljena je povezava z znanstvenimi in izobraževalnimi ustanovami, ki nas celo vabijo k sodelovanju, povezani smo v svojem društvu, v katerem se izobražujemo, ozaveščamo – skratka kalimo. A kljub temu lektorjevo delo ostaja še naprej težavno in je izpostavljeno nenehnemu prepihu, ki ga ustvarjajo jezikovna politika (kje so v njej upoštevani lektorji?), jezikoslovna stroka (prenavljanje pravopisnih pravil, norma, ki jo oblikujejo korpusi in tako nehote postavljajo nove standarde, sodobni slovarji, vedno manjši vpliv literarnega jezika), tehnološko spreminjanje družbe (hiperprodukcija besedil, pomanjkanje občutka za natančnost), spremembe, ki jih preučuje sociolingvistika (vpliv tujih jezikov in govorcev, nove oblike komuniciranja) ipd.

Lektorski pogled na mladinsko literaturo

Ker pa je to besedilo nastalo kot razmišljanje za posvet, posvečen predvsem mladinski literaturi, še lektorski pogled na prav to literaturo. Ali se je treba jezikovnega pregleda pri tej zvrsti lotevati drugače kot pri besedilih za odrasle? Seveda ne. Da je besedilo primerno za mladinsko branje, mora biti zagotovljeno že s tem, da je bil rokopis sprejet v založniški program. Kljub temu menim, da se moramo pri jezikovnem pregledovanju takih besedil še posebej držati pravopisnih pravil in biti tako zgled za znanje, ki si ga učenci vzporedno z branjem pridobivajo tudi pri pouku slovenščine. Tako razumem tudi zahtevo Zavoda za šolstvo, da smo morali lektorji ob jezikovnem pregledu učbenika vedno napisati tudi izjavo, s katero smo potrdili, da je jezik v učbeniku primeren in v skladu z jezikovnimi standardi. Recimo, da bi to izjavo vsaj v mislih napisali tudi pri urejanju in pregledovanju besedil, ki so namenjena mladini za obvezno branje. Potem bi si morda še pravi čas odgovorili na vprašanje, ali so odlične zgodbe o dečku Francu v knjigah avstrijske pisateljice Christine Nöstlinger res Franceve zgodbe. Ali ne bi Franca raje prevedli v Frančka in bi bile potem Frančkove, in ne Franceve, pa tudi ne Francove ali po jezikovnem standardu pravilno Frančeve, kar zveni malce nenavadno. In ali ne bi bili prijatelji košarkarja Rante Rantovi prijatelji (to obliko je zapisal tudi pisec spremnega besedila na koncu knjige) namesto Rantini, ko pa se otroci, ko knjigo o zabavnem košarkarju Ranti prebirajo za domače branje, v šoli učijo tudi o tem, kako tvorimo moške svojilne pridevnike iz samostalnikov, ki se končujejo na -a (Miha – Mihov, Jaša – Jašev, sluga – slugov itd.).

Nikoli ne berem knjig zato, da bi ob napaberkovanih napakah, slabostih preverjala in potrjevala svoje jezikovno znanje. Za to priložnost pa sem v knjižnici domačega šolarja poiskala tak »primerek«. Pravopisna podoba je bila tako v navzkrižju z jezikovnimi standardi, da sem morala pomisliti celo na to, da je avtor oziroma prevajalec tudi v postavljanju ločil posnemal mulca, ki mu je pravopis deveta briga, oziroma da je zavestno kršil jezikovne standarde.

Nekaj zgledov:

Sredi poletja sem se odločil, da zaključim s kariero plavalca² in se še domislil, kako se izogniti plavalnemu tečaju.

Obljubila mi je, da se bo resno pogovorila z Markom¹ in odšla sta nazaj dol.

Danes je k meni prišel Nejc, da bi igrala video igrice¹ in na koncu se je ravno on usedel nanjo.

Ne vem, kaj me je takrat pičilo, vendar sem se odločil, da se še malo poigram z mamom¹ in ostal skrit.

Na mojo veliko srečo pa je ravnatelj Rojs zamešal¹ komu smo pravzaprav nagajali, kar je zelo olajšalo samo opravičilo.

Toda v besedilu je tudi toliko lesenega, okornega izražanja, da sem se od te možnosti morala hitro posloviti. Nabriti mulci vendar govorijo veliko bolj sočno.

Nekaj zgledov:

Po končanem treningu bi me moral Robi hodit iskat.

² Vejice v poševnicah dodala avtorica tega prispevka.

Zahvaljujoč svojemu hitremu in bistremu umu, smo z igro nadaljevali.

Med poletjem sem sicer imel nekakšno službo ...

Ne razumem, zakaj ne bi moral Nejc tistih nekaj uric paziti sam nase ...

Ko je mama naročila Robiju, da me mora začeti učiti igrati na bobne, ni bil preveč navdušen.

Učitelji so postali bolj strogi do naših seminarских nalog in način dela, ki sem ga izvajal doslej, ni več dovolj dober.

Mladi bralci pa nič. Preverila sem pri trinajstletniku, ki se že leta uspešno udeležuje tekmovanj za Cankarjevo priznanje. Vprašala sem ga, ali ga je kaj motilo pri branju. In odgovor: »Nič. Knjiga je zelo v redu, ker ima malo besedila, veliko slik, se hitro prebere.« In kakor je razvidno iz podatkov digitalne knjižnice, slabo pripravljena knjiga niti bolj kompetentnih očitno ni odvrnila od nakupa (knjižnice so kupile več kot tristo izvodov). Iz vsega tega lahko sklenem, da naša mantra, češ da ne znamo več svojega jezika, ker je vpliv globalizacije premočen; da je tako tudi zato, ker nam ni treba več pisati, ker samo še »pejstamo«/lepimo in ker imamo tako ali tako za vse obrazce; da je lektor lahko vsakdo, ne da bi se za to jezikovno izobraževal in se izpopolnjeval, in podobna opravičila ne bodo nič pomagali, če bomo potrebo po jezikovno dobro pripravljenih knjigah poudarjali samo deklarativno, v praksi pa se bomo prilagajali vsakokratnim tržnim razmeram. Torej bom sklenila svoje razmišljanje takole: Naj bo še taka hiperprodukcija knjig, nepotrebnih tiskov, preveč slabih založb, slabih piscev, slabih prevajalcev, slabih urednikov, priložnostnih, neizobraženih lektorjev ... v tej verigi je največ odvisno od nas samih – kakšne knjige bomo brali, še prej kupovali, še prej naročali, tiskali, kakšne rokopise sprejemali ...

Da pa svojega pogleda na jezikovno podobo knjige in vloge lektorja pri njenem nastajanju ne bi končala preveč pesimistično, naj postrežem s podatkom, da je lani neka občina podelila občinsko priznanje »za skrbno tridesetletno jezikovno urejanje« (lektoriranje) njenega zbornika. Predlagatelji so to delo razumeli za vredno takega priznanja in občinski svetniki so njihov predlog potrdili. Mi pa lahko to razumemo predvsem kot potrditev pomembnosti in potrebnosti dela, o katerem sem govorila.